

БУХОРО АМИРЛИГИНИНГ ОЛТИН ХАЗИНАСИ

Бобойев Миродилло Қосимжон ўгли

Фағона давлат университети Магистратура бўлими

I босқич Магистранти

Аннотация: Ушбу мақолада Бухоро амирлиги қадимдан олтин конига эга бўлганлиги, бундан ташқари, Бухоро амирлари ташқи савдони ривожлантириб, Ҳиндистон ва Европа билан савдо алоқаларини олиб борганликлари, Амир Олимхон савдодан тушган пулларни хориж банкларида сақлаганлиги, Унинг ҳозирга қадар Пешавор (Покистон), Бомбей (Ҳиндистон), Париж (Франция) ва Лондон (Англия) шаҳарларида катта миқдорда пул маблағи сақланиб қолганлиги ҳақида ҳамда Бухоро амирлигининг икки аср давомида узлуксиз тўлдирилиб келинган олтин хазинаси болшевиклар томонидан ташиб кетилиши ҳақида ҳам маълумотлар бериб ўтилган.

Аннотация: В этой статье Бухарский эмират издревле имел золотую жилу, кроме того, эмиры Бухары развивали внешнюю торговлю и имели торговые отношения с Индией и Европой, Амир Олим-хан держал деньги от торговли в иностранных банках, до сих пор он побывал в Пешаваре (Пакистан), Бомбее (Индия), Сообщалось также, что крупная сумма денег хранилась в городах Париж (Франция) и Лондон (Англия), и что золотая казна Бухарского эмирата, который непрерывно пополнялся в течение двух столетий, был перевезен большевиками.

Annotation: In this article, the Emirate of Bukhara has had a gold mine since ancient times, in addition, the emirs of Bukhara developed foreign trade and had trade relations with India and Europe, Amir Olim Khan kept the money from trade in foreign banks, until now he has been in Peshawar (Pakistan), Bombay (India), It was also reported that a large amount of money was kept in the cities of Paris (France) and London (England), and that the gold treasury of the Bukhara Emirate, which had been replenished continuously for two centuries, was transported by the Bolsheviks.

Калит сўзлар: Бухоро хазинаси, Амир Олимхон, Михаил Фрунзе, Қизил армия, Бухоро, Россия.

Ключевые слова: Сокровище Бухары, Амир Олимхан, Михаил Фрунзе, Красная Армия, Бухара, Россия.

Key words: Treasure of Bukhara, Amir Olimkhan, Mikhail Frunze, Red Army, Bukhara, Russia.

Кириш: Бухоронинг сўнги амири Амир Олимхон тақдир тақозосига кўра, 1920-йил 1-сентябр, душанба куни Бухоро шаҳрини тарк этишга мажбур бўлди. Чунки, шу куни ленинчи болшевикларнинг Михаил Фрунзе қўмондонлигидаги қўшини Бухорога бостириб кириб, Муҳаммад Али Божувонийнинг таърифлашича, “қиёмати асфар”ни (кичик қиёмат) юзага келтирди. 11 та аэроплан шаҳарни осмондан бомбардимон қилиши, пиёда босқинчи қўшинлар ҳамма ёққа ваҳшиёна ўт қўйиши, пулемётлардан узлуксиз ўқ ёғдириши натижасида 34 та гузар, 6 мингга яқин дўкон ва ҳовли, 20 га яқин сарой, 29 та масжид ёниб кул бўлди. Минглаб бегуноҳ одамлар қирилди. Мана шундай харобаларни юзага келтириш билан бир пайтда, Фрунзе амирликда чоракам икки аср тўпланган олтин хазинасини ҳеч қандай қаршиликсиз вагонларга ортиб, ташиб кетади. Россия публицисти Игорь Буничнинг “Золота партии” китобида ёзилишича, болшевиклар ҳокимиятни Германия қўшини ёрдамида босиб олиб, Россия хазинасини талаб-топтаб, ҳатто хориж банкларига ўтказганидан сўнг Бухоронинг олтин хазинаси илнжида бу ерга бостириб келади. Шу машъум воқеа содир бўлиши биланоқ, чоракам икки асрлик тарихда катта салоҳиятга эга бўлган Бухоро амирлиги ва унинг ўзи билан тенгдош беҳисоб олтин хазинаси абадул-абад барҳам топди. Мана шундан буён Амир Олимхон ва амирликнинг олтин хазинаси ҳақида турли афсона ва уйдирмалар пайдо бўлган. Бухоро амирлигининг олтин хазинаси амирлик юзага келган пайтдан бошлаб жамғарилган ва роппа-роса икки аср давомида узлуксиз тўлдирилиб келинган. Хазинага бу давр ичида Бухоро амирлиги тахтида ўтирган ҳар бир амир озми-кўпми ўз ҳиссасини қўшган. Бухоро амирлиги ва унинг сўнги ҳукмдори тарих саҳнасида кетиши билан олтин заҳираси ҳам талофотга учраб, болшевиклар томонидан таланган. Бухорода манғитлар ҳукмронлиги шоҳ Раҳимхон ибн Ҳақимбий ибн Худоёрхондан бошланади. У 1746 йили аштархонийларнинг сўнги вакили Абулфайзхонни, кейинчалик унинг икки ўғли - Абдулмўмин ва Абдуллони ўлдириб Бухорода тўла ҳукмронликни қўлга киритади. [1:123]

Асосий қисм. Маълумки, бундан анча олдин Амир Темур салтанати парчалангандан сўнг Бухоро Мовароуннаҳрда марказий шаҳарга айланган эди. XVI аср охирларига келиб, у марказлашган йирик давлатга айланган. Бу давлат Шарқда Қашқар, Фарбда Орол ва Каспий денгизи соҳиллари, Шимолдан Туркистон ва Сайрам, Жанубдан Хуросоннинг шарқий қисмини ўз ичига олган. Биз фикр юритаётган хазинанинг тарихи шоҳ Раҳимхон ҳукмронлиги даври билан ҳам боғлиқ.

Чунки, манғитлар сулоласи аштархонийларнинг жуда катта давлат хазинасини қўлга киритиш билан ривож топганлиги сир эмас. Ана шу вақтдан эътиборан Бухоро давлатининг олтин хазинаси узлуксиз тўлдирилиб, махфий сақланиб келинган. Хазинага асосан бош хазинабон масъул бўлган. Унинг қарамоғида қирқдан ортиқ киши хизматда бўлган. Мамлакат кирим ва чиқимини дафтарга қайд этиш ҳам хазинабонга юклатилган. Амир Саййид Олимхон даврида "Жаллодбек" лақабли Имомқул исмли киши бош хазинабон бўлган.

Амир Олимхон хазинани одам тополмайдиган жойга яширгани, шунингдек, у хазина яширилган жойни биладиган энг содиқ одамлари ҳамда юзлаб қўриқчи ҳарбий йигитларини ўлдириб, фақат ўзигина ўша жойдан воқиф бўлиб қолган, деган миш-миш гаплар тўқилган ўйдирмалар жумласидандир. Кейинги пайтларда, маълум бўлган воқеликлар ва топилган ҳужжатларга таяниб, шуни қатъий айтиш мумкинки, Амир хазинани яшира олмаган ва унинг билан боғлиқ ҳолда ҳеч кимни ўлдирмаган. [2:225]

Энди ўз-ўзидан табиий бир ҳолда, хазина қандай сақлангани унинг миқдори қанча бўлгани ҳақида саволлар туғилади. Бунга ҳозирча биз ҳам бошқалар қатори аниқ сонлар билан жавоб беришга ожизмиз. Лекин биз кейинги пайтда шу масала билан қизиқиб, кўпгина манбалар билан танишиб чиқишга муяссар бўлдик.

Хазина тарихи Бухорода манғитлар ҳокимиятни қўлга киритгандан бошланади. Унинг миқдори ҳам ҳеч қачон аниқ бўлмаган. У доимо узлуксиз равишда йилма-йил тўлдирилиб борилган ва ўта махфийликда ер остида сақланган. Хазинабонлар эса умр бўйи хизмат қилган ёки хазина сирини ошкора бўлишига шубҳа туғдирганлари дарҳол ўлдирилган. Шуни ҳам айтиш жоизки, хазина миқдори шу давргача кўпчилик диққатини тортиб келган. Маҳмудхўжа Беҳбудий "Ойна" журналининг 1914-йил, 25-сонида хазина ҳақида қуйидаги тахминини ёзади. Ҳозир Бухоро амири тасарруфи остида бўлган хазина шу даражада мўлки, ҳеч бир мамлакат хазинасида бул даражада эҳтиёт сақланган олтин ва кумуш пул, тилло ёмбилар бўлмаса керак. Бухоро амири саночларида сақланаётган олтин ва кумуш пуллар бўйи 50 олчин, эни 20 олчин ва баландлиги 8 олчин бўлган бир тоғдан иборатдур." Бир олчин 70 сантиметр эканини эътиборга олган ҳолда, бу "тоғ"нинг ҳозирги ўлчовдаги тушунча ва тасаввурда кўз олдимишга келтирадиган бўлсак, у 2 744 куб метрни ташкил этади. Бу албатта, шунчаки тахмин ва ўхшатиш, холос. Хуллас, Бухоро амирлигининг олтин заҳираси беқиёс даражада кўп бўлган. Бироқ ундан ҳеч вақт на

мамлакат ва на халқ манфаати йўлида фойдаланилмаган. Буни Амир Олимхоннинг бобоси Амир Музаффар билан унинг аёнлари орасида Россия босқини арафасида мамлакат, халқ ва дин учун жуда оғир бир пайтда бўлиб ўтган тарихий мулоқот ҳам тасдиқлайди. Сарой амалдорлари унга хазина олтинлари ҳисобидан чет элдан лашкар ёллаш ва ҳарбий техника сотиб олиши учун катта миқдорда пул чиқаришни таклиф этганлар. Бунга жавобан Амир ўз аجدодларидан мерос бўлиб келаётган сарой "сири" ва "анъаналари"ни, гарчи бундан салтанат зарар кўрса-да, бузишга ҳаққа йўқлигини, падари бузруквори хазинаси ҳеч қачон очилмаганини айтади. Амир Олимхон ҳам ҳеч қаерда ёзилмаган бу қонун ва анъаналарига то Фрунзе бошчилигидаги қизил аскарлар Бухорога бостириб келгунига қадар содиқ қолган. Фрунзе 1917-йилда хазинадаги бойлик миқдорини аниқлаш учун махфий буйруқ беради. Ушбу вазифани бош вазир Мирзо Насрулло Бий Қушбеги ўта махфий равишда адо этади. Абдурауф Фитратнинг ёзишича, шу воқеадан сўнг вазир 1918-йилнинг мартада ҳибсга олинади ва Амир ҳукмига кўра қатл қилинади. Аммо Амир Саййид Олимхоннинг куёви, кейинчалик Туркияга кўчиб кетган Асатулло Гуванар Урганжийнинг амакиваччаси Сафарбек Урганжийнинг айтишича, Насрулло Қушбегининг ўлими хазина рўйхати ва сири билан боғлиқ эмас. Амир Бухорони 1920-йил сентябрда ташлаб кетганидан кейин Қушбеги большевиклар томонидан ўлдирилади. Ҳарбий қўмондонлик эса очикдан-очик талаш ва ўзаро фахрий қурооларни бўлиб олиш билан бирга амир хазинасини махсус ташкил этилган эшелонларда Тошкентга жўната бошлайди. 5-сентябрда жанговар раҳбарлар Бухоро Инқилобий қўмитаси аъзолари билан ўтказган мажлис қуйидагича қарор қабул қилади: "Бухоро республикасининг бойликлари ҳарбий ҳаракатлар пайтида ўғирланиш хавфи кучли бўлганлиги сабабли уни қўриқлашга ҳеч қандай имконият йўқлигига иқдор бўлинган ҳолда, Бухоро Инқилобий қўмитаси шаҳарда хотиржамлик бўлиши учун бу бойликларни Самарқанд ёки Тошкентдаги Халқ банкининг бирорта бўлимида сақлашни ўз зиммасига олишини РСФСРдан илтимос қилади". Бундан кўриниб турибдики, Амирдан қолган хазинанинг катта бир қисми "Ўғирланишидан асраш" ва амир Саййид Олимхон қайтиб келиши хавфи баҳонаси остида хуфёна олиб кетилган. Бухоро совет ҳукумати топиб олган хазина миқдорининг ўзи ҳам юқорида маълум бўлганидек анча салмоқли эди. Қушбеги томонидан рўйхатга олинган бойликлар қуйидагилардан иборат бўлган: Жами 34 номдаги қимматбаҳо буюмлар рўйхатга олинган. [3:90]

Шахсан Амир ва оиласига тегишли бойликлар - йирик бриллиантлар - 3 482 карат (522 000 сўм). Шунингдек, буюмларга тикилган бриллиантлар - 966 карат (1 730 950 сўм), буюмларга тикилган бошқа қимматбаҳо тошлар - 8 617 карат (1 034 140 сўм) каби рақамлар мулк сифатида қайд қилинган.

Бу рўйхатга Амирнинг Регистон ва эски Бухородаги энг асосий бойликлари кирган, холос. Мирзо Насрулло Бий Қушбеги рўйхатига музейбоп ва бадий қимматга эга бўлган нодир буюмлар, айниқса, Лион ипаклари бўлими, Амир оиласига совға қилинган ва Карманда сақланадиган зеб-зийнатлар ҳамда тиллаларнинг аксарият қисми кирмаган. [4:170]

Хулоса: Алоҳида таъкидлаш жоизки, Амир яқинларининг бойлиги ҳам хазинага тегишли деб қаралган. Юқорида келтирилганлар хазинанинг ҳаммаси эмас, албатта. Бизга маълум бўлган бошқа маълумотлар амирлик хазинаси бундан анча кўп бўлганидан далолат беради. 1921-йилнинг ёзида уларни янада ишончли жой Москвага олиб кетиш масаласи анча қизғин муҳокама қилинади. Бироқ, ўшанда РСФСР ташқи ишлар вазири Г.В.Чичерин бунга қарши чиқиб, 4 июлда РКП(б) Марказий қўмитаси котиби В.М.Молотовга хат ёзиб шундай дейди: "Мен [РСФСР Молия халқ комиссариати коллегияси аъзоси] ўртоқ Альскийдан билишимча, бизлар Тошкентда сақланаётган Бухоро олтинларига эгалик қилишимиз ҳақида масала кўтарилибди. Бу жуда хавфли ва зарарли қадам. Бухоро инқилоби пайтида бизнинг ҳарбий қисмларимиз афсуски, баъзи бир нарсаларни талон-тарож қилиб келдилар. Ўша пайтда Бухоронинг каттагина бойлиги Тошкентга олиб кетилди. Бу тўғридаги ахборот бутун Шарққа ёйилиб, бизнинг обрўйимизга жуда катта зиён етказди. Бундан инглизлар бизни "Шарқни қул қилувчилар ва босиб олувчилар" деб кўрсатишда фойдаланмоқдалар. Масалан, бу Ҳиндистонда катта шов-шув уйғотди. Шунини ҳисобга олиб, биз ҳозир олиб кетилган бойликларни Бухорога қачонки, у ерда осойишталик пайдо бўлгач қайтариш учун шунчаки сақламоқдамиз, деб кўрсатишимиз мумкин. Агар биз бу олтинларни ўзимизники қилиб олсак, унда аҳвол тузатиб бўлмас даражада ёмонлашади. Унда биз нафақат Бухоронинг, балки ҳамма миллий кайфиятдаги оммани, балки бутун Шарқни ўзимизга қарама-қарши қилиб кўямиз. Биз ўша мақсадимизга анча қийинроқ йўл, яъни бухороликлар билан келишиш орқалигина эришишга ҳаракат қилишимиз керак. Бизлар у ердан ҳаддан ташқари кўп хом-ашё олиб кетдик, аммо уларга тенг қийматлик ҳеч нарсани бермадик.

Бухороликлар ўзларини бизлар томонимиздан хафа ва талон-тарож қилинган деб биладилар. Бу таассуротни янада кучайтиришимизга ҳожат йўқдир". Амирлик қадимдан олтин конига эга бўлган. Бундан ташқари, Бухоро амирлари ташқи савдони ривожлантириб, Ҳиндистон ва Европа билан иш олиб борганлар. Бошқа мамлакатларга кўп миқдорда қоракўл тери, гилам ва бошқа қимматбаҳо молларни чиқарганлар. Амир олимхон эса савдодан тушган пулларни хориж банкларида сақлаган. Унинг ҳозирга қадар Пешавор (Покистон), Бомбей (Ҳиндистон), Париж (Франция) ва Лондон (Англия) шаҳарларида катта миқдорда пул маблағи сақланиб қолганлиги ҳақида ҳам маълумотлар бор...

Бир тўпда қанча тилло борлиги ҳужжатларда маълум эмас. 100, 1000 ва ундан ҳам кўп олтин тангалар бўлиши тахмин қилинган. [5:240]

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Абдурашидхонов М. Хотираларимдан (Жадидчилик тарихидан лавҳалар). Нашрга тайёрлаган С. Холбоев. Т: «Шарқ», 2001, Б. 127
2. Амир Саййид Олимхон. Бухоро халқининг хасратли тарихи. - Т.: «Фан», 1991, Б. 32
3. Березиков Е. Легендм и тайнм Узбекистана. - Т.: Из-во литературы и искусства им. Г. Гуляма, 1991, С. 271
4. Березиков Е. Красная Бухара. Роман. Кн.первая. Черний перевал. Книга вторая. Последний эмир. - Т: Из-во культуры и искусства им. Г. Гуляма, 1988, С. 528
5. Генис В.С «Бухарой надо кончать» К истории бутафорских революций. Документальная хроника. - Москва. МНПИ, 2001, Б. 92